

Голюк О.А. Становлення суб'єктної позиції майбутніх вихователів ДНЗ та вчителів початкової школи в процесі фахової підготовки / О.А.Голюк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 6-8 квітня 2016 р.) / за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – Вип. 5. – С. 275-279.

*Оксана Голюк,
м.Вінниця, Україна,
Вінницький державний педагогічний
університет ім. М.Коцюбинського*

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДНЗ ТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Соціально-економічні зміни, що супроводжуються побудовою відкритого, демократичного суспільства, орієнтовані на людину, здатну ефективно діяти в життєвих умовах, що постійно змінюються. У зв'язку з цим, одним з основних завдань, що стоять сьогодні перед навчальними закладами, є організація навчально-виховного процесу так, щоб він сприяв не тільки зростанню освітнього рівня дитини, але й становленню таких якостей особистості, як здатність проектувати і прогнозувати свої вчинки та поведінку, самостійно шукати нові способи вирішення різноманітних проблем, мати власну точку зору на різні процеси і явища. Якості, які дитина на початку свого становлення набуває в навчальній діяльності і які стають її особистісними, вона переносить на вирішення життєвих проблем, стаючи суб'єктом життєдіяльності.

Сучасний суспільний розвиток потребує теоретичного осмислення та якісного оновлення системи професійної підготовки вчителя на всіх етапах багаторівневої педагогічної освіти. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Закон України «Про освіту» в основу пріоритетних принципів розвитку системи освіти поклали гуманізацію і демократизацію всіх складових її елементів та національну спрямованість, що свідчить про невіддільність освіти від національного ґрунту. Як зазначено в цих документах, нова українська освіта повинна забезпечувати всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, виявлення її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, творчого культурного руху, творчого культурного потенціалу, постачати народному господарству кваліфікованих працівників, спеціалістів. Відтак, виходячи із сучасних цивілізаційних імперативів, можна дійти висновку, що освіта має стати ціннісно орієнтованою і надавати ціннісно закарбовані знання, які не тільки інформують, але й формують особистість. Актуальним виявляється суб'єкт-суб'єктний стан інтеграції педагога та дитини, побудований на засадах принципів педагогіки співробітництва, за умов їхньої рівноправної співдружності.

Потреба реалізації особистісної спрямованості педагогічного процесу та створення освітнього середовища, що стимулює розвиток грамотної, творчої, ініціативної особистості, актуалізує проблему підготовки педагогів, здатних забезпечувати не просто трансляцію готових знань і умінь, безумовно необхідних дитині, але й розвивати її індивідуальність, активне й творче ставлення до власного життя. Безперечно, такі завдання може здійснити вчитель, вихователь, який суб'єктно включений у педагогічний процес та осмислено внутрішньо приймає гуманістичні цінності. З погляду на це можна стверджувати, що успішність педагогічної діяльності сучасного педагога і зокрема, вихователя ДНЗ та вчителя

школи I ступеня, можна розглядати як функцію його суб'єктності, що вимагає від нього внутрішньої впорядкованості та структурованості смислів, цінностей, здатності до саморегуляції власних дій, висуває особливі вимоги до його професійної позиції і, власне, виявляється через цю позицію. У контексті нашого дослідження все вищезазначене дає змогу розглядати розвиток суб'єктної сутності особистості педагога як одну з найважливіших складових його професійної позиції.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що різні аспекти суб'єктності педагога в професійній діяльності розглядають в своїх роботах І.Бех, О. Волкова, В. Горшкова, І. Зимняя, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткин, А. Марков, Т.Поніманська, О.Савченко, В. Серіков, В. Сластьонін, та ін. У державних документах реформування національної системи освіти у багатьох випадках декларується суб'єктність педагога як мета педагогічної освіти, як чинник забезпечення суб'єктності дитини, але разом з тим, не повною мірою визначаються сутність і структура суб'єктності, не обґрунтовуються технологія процесу її розвитку.

Розглядаючи учасників педагогічного процесу крізь призму суб'єктності, необхідно уточнити загальні та специфічні особливості, властиві категорії суб'єкта в освіті. Наукові розвідки засвідчили, що розкриття сутності поняття суб'єктності відбувається через поняття суб'єкт. За визначенням М. Боритко, суб'єкт (від лат. Subjectus – що знаходиться біля основи) – носій предметно-практичної діяльності і пізнання, джерело усвідомленої, цілеспрямованої активності. Розуміння суб'єкта в сучасних науках про людину пов'язується з наділенням його якостями бути активним, самостійним, здатним до здійснення специфічно людських форм життєдіяльності, перш за все, предметно-практичної діяльності. У зв'язку з цим найбільш уживаною є категорія «суб'єкт діяльності». Стати суб'єктом діяльності – значить освоїти її, бути здатним до її здійснення і творчого перетворення [2, 31]. Разом з тим суб'єкт розглядають у більш широкому сенсі – як творець власного життя, розпорядник духовних і тілесних сил, здатний перетворювати власну життєдіяльність, оцінювати способи своєї діяльності, контролювати її хід і результати, змінювати її прийоми.

Одним з основних аспектів вивчення суб'єктів педагогічної діяльності є відносини. Так, Т. Башкова справедливо наголошує: «У суб'єкта немає інших шляхів проникнення в зміст і сутність явищ, окрім як через їх відносини. У цих відносинах виявляються властивості, за якими люди складають судження про об'єкти і про самих себе» [1, 22]. Включаючись у будь-які відносини, людина виступає як суб'єкт: суб'єкт пізнання, суб'єкт діяльності тощо. Основою суб'єкт-суб'єктних відносин як цінностей є цілеспрямована дбайлива педагогічна діяльність, яка може бути забезпечена тільки на основі глибоких спеціальних, психолого-педагогічних, професійних знань, умінь і навичок, багатства методів і прийомів, їх конкретної інструментовки.

Зазначимо, що у педагогіці однозначного визначення поняття суб'єктність ще не вироблено, але є певні тенденції в розкритті його змісту. Визначаючи поняття суб'єктність, автори, як правило, пов'язують його з умінями аналізувати навчальну діяльність, виділяти в ній складові компоненти, оцінювати їх з погляду своєї мотиваційної сфери. Тобто дають перелік характеристик, форм прояву суб'єктності (цілепокладання, активність, самостійність тощо). Процес же формування суб'єктності розглядається ними як процес формування його складових. Ми погоджуємося з визначенням Т. Башкової, яка суб'єктність дитини визначає як процесуальну властивість особистості, її складну інтегративну характеристику, яка усвідомлюється нею самою і актуалізується в процесі діяльності [1, 21]. Таким чином, поняття суб'єктності особистості є своєрідною цілісністю, а не «списком властивостей» чи вербальною моделлю. У структурі суб'єктності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку ми виокремлюємо наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний; інтелектуально-діяльнісний; комунікативно-діяльнісний; оцінно-рефлексивний.

Зважаючи на структуру суб'єктності, діяльність вихователя ДНЗ та вчителя школи I ступеня щодо формування суб'єктності дітей ми розглядаємо як комплексну роботу з особистістю дитини, що охоплює всі аспекти діяльності педагога: формування позитивної мотивації, активної життєвої позиції, пріоритету духовного над матеріальним; розвиток

інтелектуальних й творчих здібностей вихованців, вмінь і навичок самостійної роботи, формування комунікативної компетентності дитини, її здатності адекватно оцінювати свою діяльність і удосконалюватися. Оскільки педагог повинен забезпечити всебічний розвиток особистості, то і сам він має відповідати сучасним вимогам, які висуваються до педагогів у контексті готовності до організації процесу формування суб'єктності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

У вітчизняній та зарубіжній педагогіці склалося ряд основних уявлень, концепцій щодо підготовки майбутнього вихователя (вчителя): загальноосвітня (отримання глибоких ґрунтовних загальноосвітніх знань, розвиток загальної ерудованості), спеціальна (спеціалізація знань певної галузі науки), персоналістична (розвиток індивідуальності), методична (формування системи вмінь та навичок, уміння використовувати знання на практиці), прогресивна, чи проблемна (підготовка до роботи у змінюваних умовах, самостійне прийняття рішень у складних професійних ситуаціях), цілісна (передбачає різнобічну професійну підготовку та інтеграцію елементів усіх попередніх концепцій).

Підготовку вихователя ДНЗ та вчителя початкової школи до формування суб'єктності дітей молодшого шкільного віку ми будемо тлумачити як складову цілісного процесу професійно-педагогічної підготовки, результатом якої виступає готовність майбутнього педагога до формування суб'єктності дитини.

Необхідно зазначити, що аналіз психолого-педагогічної літератури та власний досвід дозволяють стверджувати, що підготовка майбутнього педагога в умовах переходу від авторитарної педагогіки до гуманістичної повинна бути пронизана гуманістичним змістом, а тому вважаємо за доцільне наголосити на тому, що результатом підготовки майбутніх вихователів та учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу є формування їхньої гуманістичної професійної позиції, яка передбачає здатність брати відповідальність за долю дитини, її життя, духовний і психологічний комфорт, за її захист; спрямованість на організацію гуманного педагогічного процесу в початковій ланці освіти, адекватність цінностей, гнучкість професійного мислення, наявність професійної гуманної спрямованості.

Аналіз різних джерел щодо розуміння психологічного змісту суб'єктності дає підстави визначити суб'єктність педагога як інтегральну якість його особистості і необхідну складову професійної позиції, що проявляється у прагненні до самовизначення, самодетермінації, саморегуляції та самовдосконалення у професійній діяльності.

Відзначимо спочатку ті аспекти суб'єктності, які роблять педагога суб'єктом педагогічної діяльності. Як важлива й складна характеристика особистості педагога-професіонала, суб'єктність відображає його активно-вибіркове, ініціативно-відповідальне, перетворювальне ставлення до явищ професійно-педагогічної діяльності, самого себе, до світу і життя в цілому. Вона детермінує особливу форму активності, спрямовану на самоконтроль за особистісними проявами в різних ситуаціях професійної діяльності. Спираючись на положення наукових досліджень, можна стверджувати, що суб'єктність безпосередньо пов'язана з такими психологічними механізмами особистісного розвитку, як індивідуалізація, самовизначення, креативність, самодетермінація, рефлексія. Суб'єктність спонукає вихователя та вчителя брати відповідальність на себе, проявляти надситуативну активність, протистояти шаблонам і педагогічній рутині, ламаючи стереотипи, критично ставитись до загальновідомих істин і прийнятих правил та норм, відстоювати власну творчу свободу й унікальність, зайняти стосовно усталеного порядку речей власну позицію. Це дає змогу педагогові, залишаючись самим собою, переборювати як статусно-рольову та соціокультурну заданість, так і рівень психофізіологічної даності, мовби виходячи за її межі, що й становить сутнісну характеристику його особистісного розвитку. Прояв суб'єктності педагога виступає до певної міри антиподом нормативно-рольової позиції; відображає і розвиває індивідуальність, авторство, суб'єктивність особистісної позиції, вихід за межі заданої діяльності, вироблення перспектив подальшого саморозвитку; надає діяльності неповторної, особистісної своєрідності.

Уточнення суб'єктної складової професійно-педагогічної позиції стосовно студента – майбутнього вихователя ДНЗ та вчителя школи І ступеня пов'язане передусім з особливостями реалізації його суб'єктної активності. Якщо суб'єктна позиція педагога відображає спосіб його самореалізації, самоствердження і саморозвитку в умовах реальної педагогічної діяльності, то студент педагогічного навчального закладу лише опановує цю діяльність і застосовує та розвиває свою суб'єктну активність з метою особистісно-професійного саморозвитку в умовах навчально-професійної діяльності.

Аналіз професійно-суб'єктної складової позиції майбутнього педагога відносно загального процесу його особистісно-професійного становлення дозволяє розглядати її як:

- фактор особистісно-професійного становлення, оскільки ініціює протікання цього процесу;

- показник особистісно-професійного становлення, тому що фіксує і виражає якість особистісно-професійного становлення у певний відрізок часу;

- характеристику ступеня особистісної, суб'єктної включеності студента в процес власного особистісно-професійного становлення, визначаючи тим самим глибинний, внутрішній рівень процесів, що відбуваються зі студентом.

Отже, визначальним чинником підготовки педагога нової формації до професійної діяльності є цілеспрямоване формування його професійної позиції. Важливою складовою професійно-педагогічної позиції майбутнього вихователя і вчителя, яка ініціює його особистісний і професійний саморозвиток, виступає суб'єктність студента. Уточнення й конкретизація цієї складової дозволяє стверджувати, що у загальному сенсі вона характеризує ціннісно-смісловне ставлення студента до навчання і проявляється в діяльності, пов'язаній з визначенням особистісного смислу освіти, орієнтацією та вибором на цій основі умов і варіантів своєї освіти, проектуванням і реалізацією завдань освітнього процесу, оцінкою освітніх результатів і досягнень, пошуком нових смислів освіти. У площині особистісного суб'єктності пов'язана з виробленням у майбутнього фахівця ставлення до себе як до суб'єкта професійно-педагогічної діяльності, що проявляється в його індивідуальній свідомості у вигляді професійних сенсів і цілей; виражає особистісно значущу систему теоретико-методологічних знань, умінь, ціннісних відносин, пов'язаних із професійною діяльністю педагога; визначає активність в опануванні рефлексивно-особистісними способами педагогічної діяльності і її творчого розвитку. Відштовхуючись від загального розуміння суб'єктності, віддзеркалюваного в реальності професійної діяльності педагога, можна стверджувати, що актуальність становлення і розвитку суб'єктності студента – майбутнього вихователя, вчителя важливе як у плані включеності його в освітній процес ВНЗ, що забезпечує активність, вибірковість, творчість, а отже, успішність в оволодінні майбутньою професією, так і в плані процесу його особистісного і професійного саморозвитку (без неї процес саморозвитку втрачає свою цілісність, комплексність, стрижневу провідну сутність).

Отже, суб'єктну позицію майбутнього вихователя ДНЗ та вчителя початкової школи на етапі підготовки до професійної діяльності ми розглядаємо як цілісну систему взаємопов'язаних і взаємозалежних структурних компонентів – мотиваційно-цільового, змістово-процесуального і оцінно-рефлексивного. З'ясування сутності поняття суб'єктної позиції майбутнього педагога, її структурних компонентів дали змогу виокремити критерії діагностики означеного особистісного утворення та їх відповідні змістовні характеристики (показники).

Критерієм мотиваційно-цільового компоненту було визначено вираження гуманістичної спрямованості мотиваційної сфери майбутнього педагога. Він включає професійну спрямованість та наявність особистісних якостей, які характеризують здатність спеціаліста здійснювати процес формування суб'єктності у дітей (усвідомлення своїх професійних цілей, ціннісних орієнтацій, принципів, наявність інтересу до роботи у сучасному освітньому закладі; любов до дітей, емпатія, гуманізм, демократизм та ін.).

Критерієм змістово-процесуального компоненту визначено наявність системи психолого-педагогічних знань, необхідних педагогу для формування суб'єктності дитини. Даний критерій відображає наявність необхідних загальних гуманітарних і спеціальних знань про сутність суб'єктності як педагогічної категорії та процес її формування у дитини, професійних умінь, необхідних для ефективної реалізації функцій (діагностичної, прогностичної, конструктивної, формуючої, комунікативної, аналітичної) за основними напрямками роботи педагога: створення умов розвитку особистості в дитячому колективі; індивідуально-корекційній роботі з вихованцями; взаємодії з іншими суб'єктами соціального оточення (педагоги, батьки) дітей для реалізації цілей та завдань навчально-виховного процесу.

Критерієм оцінно-рефлексивного компонента вважаємо здатність до саморозвитку і самовдосконалення. Він характеризує майбутнього педагога з точки зору його вміння аналізувати результати своєї педагогічної діяльності, усвідомлення ним свого реального рівня професійної підготовки до формування суб'єктності дітей, а також усвідомлення потреби і активності в професійній самоосвіті, самовдосконаленні, усвідомлення себе суб'єктом педагогічної діяльності.

Співвідношення професійних якостей, знань та умінь, що відповідають виділеним критеріям і показникам, ступінь їх усвідомлення, виразності, усталеності і активності прояву складають якісну характеристику рівня готовності фахівця до формування суб'єктності дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Вивчення теоретико-методологічних засад проблеми дослідження, а також власний педагогічний досвід дозволили виокремити педагогічні умови, за яких процес формування суб'єктної позиції майбутніх педагогів матиме найбільшу продуктивність, а відтак, підвищиться ефективність їхньої підготовки до формування суб'єктності дітей. До таких умов ми віднесли:

1. Забезпечення усвідомлення студентами на рівні переконань гуманістичного сенсу суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і дитини як основи організації особистісно зорієнтованого навчання і виховання старших дошкільників та молодших школярів.

2. Стимулювання інтелектуальної ініціативи студентів у засвоєнні теоретичних засад гуманізації навчально-виховного процесу ДНЗ та школи I ступеня як фактора поглиблення обізнаності майбутніх фахівців щодо сутності, характеристик суб'єктності дитини та технології її формування.

3. Організація суб'єкт-суб'єктного стилю взаємодії у підсистемах «студент-студент», «студент-викладач», «студент-дитина».

4. Включення майбутнього педагога у професійно значущу і квазіпрофесійну педагогічну діяльність, пріоритетом якої є дитиноцентризм.

Таким чином, виокремленні нами педагогічні умови, які необхідно створити в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів ДНЗ та учителів початкової школи шляхом корекції її цільової, змістової, інструментальної та процесуальної складової, а також шляхом вдосконалення суб'єкт-суб'єктної взаємодії куратора і студентів академгрупи, сприятимуть підготовці педагогів нового покоління, підвищенню їхньої загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу, рівня, що відповідає їх ролі в суспільстві.

Література:

1. Башкова Т.Н. Формирование субъектности младших школьников в условиях педагогического взаимодействия: автореф. диссертации на соискание учёной степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т.Н. Башкова. – Москва, 2009. – 27 с.
2. Борытко Н.М. Становление субъектной позиции учащегося в гуманитарном пространстве урока: Монография / Науч. ред. Н. К. Сергеев / Н.М. Борытко, О.М. Мацкайлова. – Волгоград: Изд-во ВГИПКО, 2002. – 132 с.